

ANTON PAVLOVIČ ČECHOV

17. 1. 1860 – 2. 7. 1904

„Věčně pátráme po způsobu, jak nejlépe porozumět autorům, které jsme označili za klasiky a k nimž vzhlížíme s krajním respektem. Uvažujeme o jejich jazyce, o stylových rovinách, kontextu doby a společnosti, mluvíme o interpretační metodě, autenticitě a kdoví o čem všem – a najednou nás napadne jedna velice prostá a skoro komická myšlenka. Že totiž překážkou našeho pochopení klasiků jsou jejich podobizny. O východisku se nemusíme dlouho domlouvat. Stačí říci slovo „klasik“, zamhouřit oči a každému z nás samovolně vytane představa klasika jako takového. Známe tu podobu už ze školních lavic a víme co k ní patří: zamyšlené oči, vrásčitá pleť, vlasy dílem prošedivělé, dílem žádné, zvlněný plnovous a jedno z trojího - binokl, brýle nebo cvikr. Stokrát si můžeme opakovat, že se Anton Pavlovič Čechov narodil roku 1860 a zemřel až v roce 1904, přesto nás toto konstatování nezabaví příznačného schématu „klasika“, do něhož dobře zapadají známé autorovy fotografie z posledních let nemoci a únavy. Ta vážná, pohublá tvář už s plnovousem a cvikrem na šňůrce se až příliš podobá představě „klasika“ jakožto velikána až zdefinitivnělého, člověka bez chyb, bez věku, bez pretensí“.

Emanuel Frynta

Rodným místem třetího ze šesti dětí manželů Čechovových se stal Taganrog. Zde rodina majitele krámků se smíšeným zbožím žila do roku 1876, než je potkal bankrot a otec rodiny vyřešil tíživou situaci, kdy nemohl splatit dluhy, odchodem do Moskvy. Později ho následovali starší bratři a matka s menšími dětmi. Anton zůstal ve městě sám, vyjednával s věřiteli, nepříliš úspěšně studoval, pilně však navštěvoval knihovnu a chodil do divadla. Z dob studií pocházejí také jeho první literární pokusy. Kromě vydávání rodinného časopisu se snažil za pomoci bratra proniknout do humoristických listů, kam posílal drobné práce. První dramatickou prací je hra **Platonov** (1878), která byla náhodně nalezena a otištěna až po jeho smrti. Tehdy sedmnáctiletý Čechov v ní rozehrává drama muže na pokraji třicítky, jehož život plný požitků a veselí se dostal do slepé uličky, a on se zoufalý a skeptický snaží vymanit z této situace. Ve

skutečnosti však zůstává „uvězněn v masce“ pohodlí, falše, přetvářky a neschopnosti odhodlat se k nějakému činu či práci, která by mu přinesla kromě únavy i realizaci a naplnila tak jeho život spokojeností a radostí. Poprvé zde na větším prostoru rozeznáváme autorovu metodu ironického zobrazení nešvarů společnosti na postavách jednotlivých protagonistů.

S dvouletým zpožděním, zapříčiněným neprospěchem v několika předmětech, se Čechovovi podařilo s průměrným výsledkem ukončit roku 1879 studia maturitou. I on odešel za rodinou do Moskvy. Zde nastoupil na moskevskou univerzitu a do roku 1884 zde studoval lékařství. Kromě studií neúnavně přispíval do několika časopisů, např. Šídlo, Budíček, Pozorovatel, Cvrček, Divák atd. Částečně tím plnil své umělecké ambice a dílem se tak snažil pomoci rodině z finanční tísně, do které upadla poté, co ji otec znovu už definitivně opustil. Tvořil pod pseudonymem Antoša Čechonte, Popudlivý člověk, Bratr mého bratra, Lékař bez pacientů. Stěžejní formou jeho tvorby byly satirické povídky a miniatury, které vyšly ve sborníku pod názvem *Melponiny pohádky* roku 1884. V průběhu studia se musel potýkat několikrát s nepřízní osudu. Jednak u něj propukla tuberkulóza a zároveň se nešťastně zamiloval do spolužačky své sestry Dony Afrosovové, jíž po absolutoriu požádal o ruku. Její židovská rodina však nesvolila k sňatku s chudým lékařem, a tak se musel své lásky vzdát.

Po ukončení studií nastoupil odbornou praxi v městečku nedaleko Moskvy, ale lékařskému povolání se věnoval jen krátce. Lékařská praxe té doby nebyla jednoduchá, avšak přinesla mu nespočet lidských příběhů, osudů více či méně neradostných, z nichž čerpal náměty pro své povídky. Stejně nezanedbatelné místo v této „škole života“ měla funkce soudního znalce u okresního soudu, kde byl svědkem bezpočtu případů, jež taktéž zužitkoval v dalším díle. Sbírkou *Pestré povídky* (1886) a *Nevinné řeči* (1887) vyšly již jako knihy známého spisovatele. Za sbírku *Za soumraku*, vydanou v témže roce, získal Puškinovu cenu, kterou udělovala Akademie věd.

Pozvolna se mění styl jeho prací. Ubývá humorných příhod zobrazujících realitu s nadsázkou, aby přibylo přesných postřehů a charakteristik, podle nichž rozeznáváme typy jeho hrdinů, přičemž každou z postav nejlépe a nejvýstižněji charakterizuje její jazyk. Satira mu stále častěji slouží jako prostředek tichého až chladného pohrdání k vrstvě lidí veskrze bohatých, ale chudých ohleduplností, soucitem a pochopením pro druhé. Humor zastává v jeho díle nové úlohy. Buď ještě více zesiluje a odstiňuje tragičnost celého příběhu, nebo zjemňuje tragédii moudrým a jemným způsobem. Hrdiny příběhů jsou nejčastěji úředníci, menší živnostníci, důstojníci, příručí -

souhrnně „malí lidé“, na jejichž životě autor ukazuje mravní i společenské nedostatky doby. Za jejich důstojnost, svobodu a pravdu „svádí boj“. Z veselého Antoši Čechonte se stává zamyšlený a posmutnělý Čechov, jenž s lékařskou přesností odhaluje zvětšující se příznaky onemocnění společnosti. Ty se objevují např. v povídkách *Poddůstojník Pribišev, Úředníková smrt, Tlustý a hubený, Chameleón, Dcera Albionu, Aňuta, Ve svaté noci, Učitel, Choristka, Nepřátelé, Poliňka, Temnota, Věročka, Volod'a, Štěstí, Spát jen spát, Vaňka, Kaštanka, Step* i v hrách vytvořených na sklonku osmdesátých let pro divadlo, např. *Labutí píseň* (1887), *Medvěd* (1888), *Lesní muž, Svatba, Nabídka k sňatku* (1889).

Významnějšího ohlasu se dočkalo další drama s názvem *Ivanov* (1888). Zobrazuje dva intelektuály – Ivanova a Lvova, kteří hledají cestu životem a hlásají velké ideály. Nikdy se však nezvednou ze svých křesel, aby se vydali na cestu za jejich naplněním. Důležité místo v autorově metodě zobrazení získává psychologické prokreslení postav, jež naznačuje, že člověk je víc než jen dobrý či zlý. „*V každém z nás je příliš mnoho koleček, šroubů a klapků, než abychom mohli soudit jeden o druhém podle prvního dojmu nebo podle dvou-tří zevních příznaků.... Člověk je zároveň dobrý i špatný a záleží jen na situaci co v něm dočasně převládne. I dobří lidé mohou jednat špatně a přes všechny jejich dobré úmysly se život v přívalu všedních malicherností beznadějně zkaží.*“

Existenciální otázky, nové téma jeho tvorby, řeší novela *Nudná historie* (1889), která na příběhu stárnoucího profesora ukazuje, že i život plný úspěchů a ocenění nemusí znamenat nalezení smyslu života a duševního pokoje. „*Nikolaji Stěpaniči! Já už tak nemohu žít. Pro živého boha, řekněte rychle, hned teď co mám dělat? Jste přece moudrý a vzdělaný člověk, prožil jste už dlouhá léta! Byl jste učitelem. Mluvte přece, co mám dělat.*“ V konfrontaci s otázkami mladé ženy, jejímž je poručníkem, zjišťuje, že nezná odpověď na otázky o naplnění smyslu života.

Počátkem devadesátých let se Čechov ocitl v tvůrčí citové i názorové krizi, kdy sám řešil otázku „Co dělat“. Rozhodl se, že jen psát nestačí, a dal své chatrné možnosti nemocného člověka do služeb praktické pomoci k nápravě společnosti. Ve snaze odpoutat se od lásky Lidie Stachievny Mizinovové vykonal tříměsíční strastiplnou pouť na sibiřský ostrov Sachalin, kde chtěl ve věznicích a táborech pracovat jako lékař a napsat zde vědeckou práci o zdravotním stavu jeho obyvatel. Na místě sepsal soupis obyvatelstva a vyplnil tisíce zdravotních karet. Bída a utrpení, které poznal, mu daly sílu a smysl dalšího života. Po půlroce se vrátil do Moskvy s podlomeným zdravím a

odhodláním zapojit se do veřejného života. Množství námětů pro další uměleckou tvorbu zúročil v cestopisných črtách *Ze Sibíře* a *Ostrov Sachalin* (1892-3). Jsou bezprostředním odrazem prostředí bídy, hlouposti, krutosti a beznaděje, kterou zde autor poznal a nastavují nesmlouvavé zrcadlo ideám „o vlasti, o církvi, o dobrém lidu žijícím na Rusi,“. Tento otřesný obraz ruské společnosti umlčel idealisty, kteří se snažili vyzdvihovat ideje a duchovní rozměr, neboť ukázal, že jsou útekem od reality. Do Čechovovy další tvorby pak vnesl trpkost, smutek a také prohloubil a „zfilozofoval“ jeho pohled na svět. Popisovanou skutečnost obohatil o sociální a etický rozměr.

Po poradě s lékaři opouští Moskvu a kupuje malý statek v Melichově, kde se kromě psaní věnuje také léčení nemocných cholerou, spravuje místní školu a snaží se zřizovat školy v okolí, budovat silnice a být všemožně činný a užitečný. V této době vzniká povídka *Pavilon č. 6* (1892), označovaná za jeden z nejotřesnějších příběhů v ruské literatuře. Na příběhu zanedbané nemocnice, kde vládne namísto slabošského doktora Ragina násilí a hrubost dozorců, ukazuje paralelu s životem v Rusku v době samoděržaví. Po dlouhých letech, kdy byli pacienti vystaveni násilí, se při náhodné návštěvě setkává Ragin s inteligentním pacientem, s nímž zapřádá dlouhé filosofické debaty, během nichž poznává, že se mýlil a dělal chybu, když nechtěl vidět násilí a krutost páchanou pod jeho vedením. Ironií osudu se sám také stává pacientem Pavilonu č. 6, aby na své vlastní kůži poznal celé zlo a zároveň se zapojil aktivně do boje proti němu. V novelistické tvorbě, která převládla v jeho díle na počátku devadesátých let, Čechov ukázal zbytečnost a bezzubost pasivního odporu proti bezpráví a násilí, aby se jasně přihlásil k cestě aktivního protestu a boje. Stále častěji se objevují myšlenky na razantní změnu společenských poměrů, která by přinesla svobodu a rovnoprávnost pro většinu lidí. Najdeme je v povídkách i v novelách, ve které se rozrostly jeho povídky, aby na větším prostoru zvládly zobrazit široké spektrum autorových úvah, např. *Souboj*, *Případ z praxe*, *Žena*, *Dům s mezaninem*, *Profesor literatury*, *Neklidná duše*, *Člověk v pouzdře*, *Černý mnich*, *Můj život*, *Mužici*, *V roklí*, *Angrešt* atd.

Rokem 1895 započala jeho práce na divadelní hře *Racek*, která uvedla období dramatické tvorby, během něhož vznikala tzv. „lyrická dramata“ plná pocitů a nálad charakterizujících jednotlivé hrdiny. Tato hra je příběhem herečky Ziny Zarečné, zmítané ranami osudu bez zájmu okolí, která se snaží čelit svému utrpení a najít z něj smysluplnou cestu. Motiv racka, který volně a svobodně vzlétá ke slunci, je metaforou postavy hlavní hrdinky, která se nenechává ubít potížemi, jež jí potkaly, ale bojuje s nimi a velmi trpí, aby z prožité bolesti vytvořila zkušenost, která ji povznese výš.

Nalézá tak své osobní štěstí a převyšuje tím ostatní postavy děje, které se nepřízní osudu nechávají vláčet a propadají nic nepřinášející skepsi. Hra byla uvedena v Alexandrinském divadle r. 1896, avšak propadla u místního publika, jemuž nastavila nesmlouvavé zrcadlo.

Ani další hře *Na hlavní ulici* (1895) se nepodařilo prorazit, neboť byla cenzurou zakázána. V čase mezi dokončením a uvedením *Racka* napsal Čechov další kus *Strýček Váňa* (1896). Jde o komplikovaný příběh Váni a jeho neteře Soni, kteří pracují na rodinném statku, nepoznají nic než jen dřinu, starost a odříkání a výtěžek posílají Soninu otci – profesorovi Serebrjakovi, o němž se domnívají, že je velký vědec, moudrý muž, který za poslané peníze prokazuje dobro společnosti. Při návštěvě Serebrjakova a jeho mladé ženy soustavně trpící nudou však poznávají svůj omyl a strýček Váňa se bouří. Vstupuje s profesorem do konfliktu, který končí přestřelkou, a zamilovává se beznadějně do jeho ženy. Autor zde zcela nezakrytě poukazuje na důležitost rozhodnutí, pro jaký cíl a ideu obětujeme svůj život. Neboť to, co se může zdát jako velké a vznešené, se stane v konfrontaci s životní realitou mnohdy jen pozlátkem a klišé. Velmi příhodně to autor ukazuje na postavě profesorovy manželky. „*V člověku má být všechno krásné: tvář i oděv, duše i myšlenky. Ona je krásná, o tom není sporu, ale.. vždyť ona jenom jí, spí chodí na procházky, okouzluje nás tu všechny svou krásou – a nic víc. Nemá žádné povinnosti, pracují na ni jiní... A prázdný život přece nemůže být čistý?*“

Na sklonku roku 1898 se opět zhoršuje Čechovova nemoc, a tak po hospitalizaci mění místo pobytu a pořizuje si sídlo s velkým sadem v Autce poblíž Jalty, kde mu přímořské klima pomáhá bojovat s potížemi. Zde se dozvídá o úspěchu uvedení svých her na scéně Moskevského divadla, s nímž počal spolupracovat a pro jehož soubor psal přímo na míru své další hry. Zejména s herečkou Olgou Leonardovnou Knipperovou, představitelkou hlavních ženských rolí, se seznámil blíže. Ta se stala 25. května 1901 jeho ženou, ale protože byl sám velmi nemocný a nemohl jí mnoho nabídnout, nepřál si, aby Olga opustila divadlo, a tak žili většinu času odděleně. Samotu jim zpříjemňovaly dopisy, které vyšly sebrány v knize pod názvem *Krásné slečny nejsou* a jsou pozoruhodným důkazem radostí i strastí prožívaných při tomto stylu života, trpělivosti a pochopení dvou hluboce se milujících lidí, pro něž je každé setkání velikým svátkem a zároveň upevněním síly vzájemné lásky.

Tématem budoucí základní změny života je provázena hra *Tři sestry* (1901). Čechov si v ní opět vzal na pomoc ironii, aby ukázal příklady lidí, kteří sní o lepším životě za mnoho let, ale neudělají ani jeden krok k tomu, aby mohl být lepší již zítra či

za rok, dva. Tři ženy – Irina, Olga a Máša jsou duševně krásnými postavami se svou jemností, ohleduplností a soucitem. Svou odhodlaností k práci nestačí překonat a přehlušit hrubost, netoleranci a nesmlouvavost okolního světa, která je zahání do ústraní, kde sní své sny o lepší budoucnosti a zároveň se poddávají smutku a beznaději.

Konkrétním příkladem odcházející, přeživší se historické i společenské epochy je hra *Višňový sad* (1903). Panství sourozenců Raněvské a Gajeva s překrásným višňovým sadem, které ve svém sobectví a bezstarostnosti přivedli k bankrotu, má být prodáno. Na jeho záchranu by bylo třeba podniknout okamžité energické kroky, ale oba sourozenci hořekují a filosofují, aniž by udělali cokoliv. Po dražbě vychází najevo, že ztráta pro ně není nijak významná, protože neznamena ztrátu jejich požívačného a zároveň zahálčivého života. „*Všechno zlo v životě pochází z duševní prázdnoty, nudy, lenosti vše je to nevyhnutelné, když si člověk zvykne žít na účet jiných.*“

Podobný motiv nastiňuje povídka *Nevěsta*, která líčí příběh dívky odvážné natolik, že se vzdá jistot vyplývajících ze společenské a rodinné tradice a odchází do neznámého města, aby zde začala nový a svobodný život. Tento odchod je symbolický, neboť v něm autor naznačuje odchod staré epochy s jejími tradicemi a nástup nové, ve které bude mít stále větší význam svoboda osobní.

Uvedení jeho her na prknech Moskevského divadla má stále větší úspěch a znamená stále častější cesty autora do města. Vinou prostředí a fyzické námahy se rapidně zhoršuje jeho zdravotní stav. Poslední zoufalý pokus podniknou lékaři doporučením pobytu v lázních v Badenweileru. Čechov tam se svou ženou odjíždí v červnu roku 1904, ale již 2. července umírá na chrlení krve, krátce poté, co dopil sklenku šampaňského.

I z této drobné epizody stejně jako z celého jeho díla je vidno, že smrt a nebytí v něm vyvolávaly mnohem menší úzkost a obavu, než představa nicotného, prázdného, zmarňeného, zbůhdarma prožitého života, jakož i lenosti, nízkosti a přízemnosti. Právě proti těmto nešvarům ve svých kratších i delších literárních útvarech bojoval.